

ДРОЗД
Петро Юрійович,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри фізіології,
біохімії рослин та біоенергетики,
Національний університет
біоресурсів і природокористування
України
drozd_p@i.ua
(м. Київ)

**ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА АН СРСР Є.М. ЛАВРЕНКА
В БОТАНІЧНОМУ ІНСТИТУТІ ІМ. В.Л. КОМАРОВА АН СРСР
(1934–1987)**

Метою статті є дослідження на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу науково-організаційної діяльності Є.М. Лавренка в Ботанічному інституті ім. В.Л. Комарова АН СРСР упродовж 1934–1987 рр. Результати дослідження свідчать, що перехід до Ботанічного інституту АН СРСР забезпечив розширення масштабів геоботанічних досліджень Є.М. Лавренка. Встановлено вагомe значення геоботанічних досліджень та картографічних робіт Є.М. Лавренка для потреб Червоної армії. На основі аналізу різноманітного характеру документів визначено, що у 1946–1987 рр. був період творчого піднесення Є.М. Лавренка, коли він зміг повністю реалізувати свій талант науковця, організатора, дослідника. Результати діяльності вченого цього періоду були належно оцінені керівництвом Академії наук СРСР, державними органами Радянського Союзу та світовим ботанічним товариством.

Ключові слова: Є.М. Лавренко, Ботанічний інститут ім. В.Л. Комарова АН СРСР, геоботаніка, біогеоценологія, Рада з вивчення продуктивних сил АН СРСР.

**ACTIVITY OF ACADEMICIAN OF USSR AS IE.M. LAVRENKO IN THE
V.L. KOMAROV BOTANICAL INSTITUTE OF USSR (1934–1987)**

The purpose of the article is to research based on the methods of concrete historical, comparative and problem-chronological analysis of scientific and organizational activity of Ie.M. Lavrenka at the Botanical Institute V.L. Komarova AS USSR during 1934–1987. Research results show that the transition to the Botanical

Institute AS USSR provided scope for enlargement of Ie.M. Lavrenko's geobotanical research. The importance of geobotanical research and cartographic works of Ie.M. Lavrenka for the needs of the Red Army. According to analyzed information about Ie.M. Lavrenko we can conclude that years 1946–1987 were the peak period of his activity when he fully revealed his scientific and organizational talents. The results of his activity of were properly appreciated in AS USSR, state bodies of the Soviet Union and world botanical society.

Key words: *Ie.M. Lavrenko, V.L. Komarov Botanical Institute AS USSR, Geobotany, Biogeocenology, Council for the Study of Productive Forces of the AS USSR.*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АКАДЕМИКА АН СССР Е.М. ЛАВРЕНКО В БОТАНИЧЕСКОМ ИНСТИТУТЕ ИМ. В.Л. КОМАРОВА АН СССР (1934–1987)

Целью статьи является исследование на основе методов конкретно-исторического, сравнительного и проблемно-хронологического анализа научно-организационной деятельности Е.М. Лавренко в Ботаническом институте им. В.Л. Комарова АН СССР за 1934–1987 гг. Результаты исследования показывают, что переход в Ботанический институт АН СССР обеспечил расширение масштабов геоботанических исследований Е.М. Лавренко. Установлено большое значение геоботанических исследований и картографических работ Е.М. Лавренко для нужд Красной армии. Проанализировав документы разнопланового характера, приходим к выводу, что 1946–1987 гг. были периодом творческого подъема Е.М. Лавренко, когда он смог полностью реализовать свой талант ученого, организатора, исследователя. Результаты деятельности ученого этого периода были по достоинству оценены руководством Академии наук СССР, государственными органами страны и мировым ботаническим обществом.

Ключевые слова: *Е.М. Лавренко, Ботанический институт им. В.Л. Комарова АН СССР, геоботаника, биогеоценология, Совет по изучению производительных сил АН СССР.*

У розвитку геоботанічного напряму біологічної науки ціла епоха пов'язана з іменем видатного вченого, геоботаніка і ботаніко-географа, академіка АН СРСР (1968) Євгена Михайловича Лавренка (1900–1987). Геоботанічні дослідження науковця, виконані ним у 1920–1930-х роках на території України, сприяли зародженню вітчизняних наукових інституцій ботанічного та ґрунтознавчого профілів, організації збереження заповідних територій. З

переходом ученого в Ботанічний інститут АН СРСР (БІН, Ленінград) розпочався новий етап науково-організаційної та педагогічної діяльності вченого, повніше розкрився його творчий потенціал.

У наукових та науково-публіцистичних працях В.Д. Александрова [1], З.М. Крамишева [2], Р.В. Камеліна [3], які присвячені біографії Є.М. Лавренка, а також довідникових виданнях [4], розкрито окремі фрагменти його роботи в Ленінграді. Отже, аналіз історіографічних напрацювань попередників вказує на ту обставину, що результати діяльності видатного вченого Є.М. Лавренка в Ботанічному інституті ім. В.Л. Комарова АН СРСР усе ще потребує додаткових дослідницьких зусиль.

Метою статті є дослідження на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу науково-організаційної діяльності Є.М. Лавренка в Ботанічному інституті ім. В.Л. Комарова АН СРСР упродовж 1934–1987 рр.

Є.М. Лавренко перейшов працювати на посаді старшого наукового співробітника в Ботанічний інститут АН СРСР (м. Ленінград) у 1934 р., але остаточно переїхав до цього міста в 1935 р. [5, арк. 7]. Безсумнівно, що ініціатором переїзду був тогочасний директор інституту академік Б.О. Келлер (1874–1945), автор методичних розробок з геоботанічних досліджень, який високо цінував Є.М. Лавренка як знавця степів. До того ж, академік Б.О. Келлер знав його і як одного з ініціаторів перекладу на українську мову його підручника «Ботаніка», до якого Є.М. Лавренко написав спеціальне доповнення «Систематика вкритонасінних» (1934) [3, с. 130].

У 1935 р. Президія АН СРСР присудила Є.М. Лавренку вчений ступінь доктора біологічних наук без захисту дисертації [5, арк. 24–25]. У відгуку на наукові роботи Є.М. Лавренка академік В.М. Сукачов назвав його великим знавцем української рослинності, відмічав цінність праць з дослідження степів України, характеризував роботи як ретельно виконані, з глибоким аналізом матеріалу дослідження і поглибленим знанням літератури [5, арк. 32]. Від 1938 р. вчений займав посаду завідувача відділу геоботаніки Ботанічного інституту АН

СРСР та став членом вченої ради цієї установи [5, арк. 29]. У цей період колектив БІН працював над низкою важливих у теоретичному і практичному відношенні проблем: подальшого розвитку основних положень дарвінізму, в галузі систематики як квіткових, так і спорових рослин (експериментальні роботи) та в галузі дослідження боротьби за існування й історії флори і рослинності СРСР, дослідження флори СРСР як основи для її раціонального використання, природно-історичного районування (у частині рослинного покриву), дослідження природних рослинних ресурсів СРСР, природної кормової площі, ерозії ґрунтів і заходів боротьби з нею тощо [6, с. 94]. У розробці цих проблем брали участь більшість відділів інституту – систематики вищих рослин, спорових рослин, геоботаніки, екології, рослинної сировини і ботанічний сад.

Паралельно з роботою в інституті у 1938–1941 рр. Є.М. Лавренко на запрошення В.М. Сукачова читав лекції як професор кафедри геоботаніки Ленінградського державного університету, де розробив курс «Степи и пустыни» (1938). У 1939 р. Вищою атестаційною комісією при Всесоюзному комітеті у справах вищої школи при РНК СРСР Є.М. Лавренко був затверджений у вченому званні професора [5, арк. 26–28].

Підсумок перших шести років діяльності Є.М. Лавренка в Ленінграді – близько 50 наукових робіт, серед яких фундаментальна монографія «Степи СССР» [7, с. 1–265], в якій дослідник запропонував нову класифікацію степів Радянського Союзу у 2-му томі унікальної до сьогодні «Растительность СССР». У 1-му томі опублікована важлива робота «История флоры в растительности СССР по данным современного распространения растений» [8, с. 235–291], яка вдало доповнює розділ «История растительности СССР Плейстоцена», написаний В.М. Сукачовим, а також довоєнні томи 1-го і 2-го видання «Флори УРСР», де вчений опрацював значну кількість груп, зокрема в обох виданнях основну частину злаків, а також фактично був головним редактором. Разом з тим, Є.М. Лавренко брав участь у написанні під керівництвом Б.О. Келлера і В.М. Сукачова методичних посібників «Программы для геоботанических исследований» і «Методика полевых геоботанических исследований». Вагомим

добробком ученого в цей період були карти: у першу чергу «Карта растительности Европейской части СССР (1:5 000 000)», що не мала в той час аналогів у світі та була одним з найбільш цінних наукових експонатів Академії наук на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у 1939 р., а також карти з «Большого советского атласа мира». Колективи розробників цих карт очолював Є.М. Лавренко. У той час було розпочато роботу з геоботанічного районування СРСР. Тож у 40 років дослідник став одним з провідних геоботаніків і ботаніко-географів у Радянському Союзі [3, с. 130].

У лютому 1941 р. Є.М. Лавренко разом з іншими співробітниками БІН взяв участь в Палеогеографічній конференції, організованій Інститутом географії АН СРСР у Москві, де оприлюднив доповідь про історію флори і рослинності СРСР у четвертинний період [6, с. 95].

У роки Другої світової війни Є.М. Лавренко активно долучився до роботи спецбригади допомоги фронту, яка була організована відповідно до постанови Президії Академії наук СРСР на початку 1942 р. при Інституті географії АН СРСР (Москва). Варто зауважити, що в біографічних матеріалах, присвячених Є.М. Лавренку і опублікованих у 1974 р., відсутня згадка про перебування вченого у роки війни в Москві та його діяльність зі спецкартування для військових цілей. Зрозуміло, що в роки війни Є.М. Лавренко мало друкувався; по-справжньому оригінальними були лише дві статті: «О провинциальном расчленении Евразийской степной области» (перша з великої серії публікацій ученого на цю тему) [9, с. 136–142] та «О флорогенетических элементах и центрах развития флоры Евразийской степной области» [10, с. 39–50]. За суттю це був перший підсумок оригінальних досліджень Є.М. Лавренка з вірогідних шляхів розвитку степової флори, що привів його до нестандартних висновків про переважно давньосередземний генезис основних груп степових едифікаторів. У цей період учений розпочав цикл парць з історії науки, аналізуючи шляхи розвитку радянської геоботаніки, опублікував три ґрунтовні статті за підсумками робіт за чверть століття її розвитку в СРСР і за перспективами створення теоретичної бази робіт геоботаніків. Одночасно він

вперше звернувся до ідей В.І. Вернадського [11, с. 40–44], писав замітки про творчість В.Л. Комарова як ботаніка-географа [12, с. 22–28]. Кінець війни Є.М. Лавренко провів у Киргизстані, де був одним з керівників Південно-Киргизької комплексної біологічної експедиції АН СРСР, у цілому спрямованої на мобілізацію рослинних ресурсів цієї республіки для потреб народного господарства [3, с. 131].

У 1945 р. ученого нагороджено орденом Вітчизняної війни II ступеня за видатні заслуги в розвитку науки і техніки у зв'язку з 220-річчям Академії наук СРСР, а також медаллю «За оборону Ленінграда». Наступного року відзначено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». Наприкінці 1946 р. на виборах нових членів академії наук Є.М. Лавренка було обрано членом-кореспондентом АН СРСР завдяки заслугам ученого та особливим турботам В.М. Сукачова, який його високо цінував, й інших членів академії, що представляли БІН АН СРСР [3, с. 133].

Поряд з тим наприкінці війни Є.М. Лавренко активно працював як організатор колективу і один з основних авторів праці «Геоботаническое районирование СССР» [13, с. 1–152], яка побачила у світ у 1947 р. і не мала аналогів. Саме ця робота, що постійно і частково справедливо зазнавала критики через дискусійні проблеми щодо меж окремих ботаніко-географічних одиниць, однак уперше повною мірою показала різницю між будь-якими типами відображення реальної (або відновлюваної) рослинності на геоботанічних картах і районуванням території за рослинним покривом, коли вона ведеться з принципово обґрунтованих і методично визначених позицій.

З обранням у 1946 р. Є.М. Лавренка членом-кореспондентом АН СРСР [5, арк. 31] почався новий більш продуктивний виток його діяльності. Дослідник найбільш повно реалізував себе як учений і одночасно організатор наукових колективів. Він одразу розпочав нові роботи – з підготовки карти рослинності європейських частин СРСР (1:2 500 000) та з розробки програм дослідження рослинних угруповань в умовах стаціонарів (дослідження едифікаторів угруповань та підземних частин фітоценозів). У листопаді 1948 р. він виступив

із доповіддю на річній сесії Ленінградського державного університету, в якій розглянув завдання ботаніків у зв'язку з прийняттям постанови Ради міністрів СРСР і ЦК ВКПб від 20 жовтня 1948 р. Після цього Академія наук СРСР оперативно створила Комплексну експедицію із полезахисного лісорозведення.

Поряд з полезахисним лісорозведенням, аналізом степового лісорозведення в минулі роки настільки ж важливу роль для розвитку геоботаніки відіграли роботи з будівництва гідровузлів гідроелектростанцій; підготовці нульового циклу для оранки цілинних земель, а також з виправлення помилок при розорюванні та експлуатації посівних площ; з наукового обґрунтування експлуатації кормових угідь в СРСР і Монголії; зі створення різних оглядових геоботанічних карт. Ці роботи мали вагомі наукові результати: у стаціонарних досліджах вичерпно характеризувалися рослинні співугруповання, розвивалося біокомплексне дослідження біогеоценозів у різних зонах Євразії, більш повно усвідомлювалася складність організації рослинного покриву [3, с. 133]. Разом з тим Є.М. Лавренко продовжував займатися викладацькою роботою як професор кафедри ботанічної географії Ленінградського державного університету, де упродовж 1946–1948 рр. читав курс «Растительность СССР» [4, с. 4].

Із розвитком геоботаніки та її ролі в системі ботанічних наук у Ботанічному інституті імені В.Л. Комарова здійснювалася реорганізація структури наукової установи для пошуку оптимального розподілу кадрів. У 1961–1962 рр. Є.М. Лавренко був головою Науково-методичної ради геоботанічних лабораторій інституту. Від 1963 р. він очолював лабораторію загальної та експериментальної геоботаніки [5, арк. 67–68]. У 1967 р. паралельно завідував лабораторією біогеоценології цієї ж установи. У 1968 р. Є.М. Лавренко очолив лабораторію географії і картографії рослинності, де найбільш продуктивно працювала його наукова школа [5, арк. 69]. Цей структурний підрозділ був створений у 1950 р. як сектор відділу геоботаніки, а з 1960 р. і дотепер він існує як лабораторія. Першим керівником лабораторії був В.Б. Сочава, згодом її очолювали О.О. Юнатов, Є.М. Лавренко. У той час у відділі геоботаніки вже

було створено низку першокласних картографічних праць, які не втратили свого наукового і методичного значення й дотепер.

Основний напрям досліджень лабораторії, починаючи з моменту її заснування і донині, пов'язаний з дослідженням просторових закономірностей диференціації рослинного покриву на різних рівнях структурної організації та його картографування. Виконані в лабораторії дослідження на основі карт рослинності охоплювали широке коло як теоретичних проблем, так і методичних розробок. Серед теоретичних проблем, що стали вже традиційними для вітчизняної науки про рослинність, були такі як широтна зональність, висотна поясність, секторність тощо. За керівництва Є.М. Лавренка розпочато дослідження проблеми аналізу та типології територіальних (гетерогенних) одиниць рослинного покриву, розробка якої триває вже 40 років. Значне місце при складанні карт рослинності відводилося структурно-динамічному підходу. Найбільш вагомий внесок співробітників лабораторії в його розвиток пов'язаний з дослідженням і картографуванням рослинності заплавл та боліт.

Є.М. Лавренко відіграв вагому роль у застосуванні геоботанічних знань у різних сферах народного господарства. Керуючи багатьма комплексними експедиціями, разом із В.Б. Сочавою очолював колективи, що створили «Карту рослинності європейської частини СРСР (М 1:2 500 000)» з пояснювальним текстом, «Геоботанічну карту СРСР (М 1:4 000 000)» з двотомним описом «Рослинного покриву СРСР», а також серію карт для «Фізико-географічного атласу світу». У 1950-х – 1970-х роках спільно з О.О. Корчагіним Є.М. Лавренко підготував і видав багатотомне керівництво «Полевая геоботаника», яке у той час не мало аналогів у світовій літературі.

У 1950-х роках учений керував темою відділу геоботаніки: «Рослинний покрив Північного Кавказу», за результатами якої у 1962 р. опублікував монографію «Основные черты ботанической географии пустынь Евразии и Северной Африки», що вважається однією з найважливіших його праць з аридної рослинності Палеарктики (екозони (найбільша одиниця біогеографічного поділу Землі), що охоплює Європу, Азію на північ від Гімалаїв і Аравійського

півострову та Північну Африку до південних меж пустелі Сахара) [14, арк. 1–28]. Разом з його роботами про степи Євразії, що за життя стали класичними, ця монографія детально обґрунтовує оригінальний авторський поділ Палеарктики на області, а наступний цикл, що налічує три публікації, обґрунтовує також провінційний поділ степової області Євразії та Афро-Азійської пустельної області. Поряд з легендами до численних картографічних творів і циклом статей в «Большой Советской Энциклопедии» за фітогеографічними областями і зонами Землі ця серія робіт Є.М. Лавренка стала одним із найбільш детально опрацьованих районувань у межах континенту, виконаних за комплексом ознак рослинного покриву [3, с. 135].

У 1970-х роках у відділі геоботаніки Є.М. Лавренко керував розділом «Синтетичне вивчення життєвих форм рослин на прикладі степових дерновинних злаків» теми «Синтетичне (комплексне) вивчення життєвих форм (екобіоморф) як основа пізнання структури рослинних угруповань». Очолював виконання й інших тем: 1) «Комплексна біогеоценотична характеристика рослинних угруповань сухих і пустельних степів Центрального Казахстану»; 2) «Закономірності складу, структури, динаміки і географії основних рослинних угруповань Казахстану»; 3) «Основні риси ботанічної географії СРСР і суміжних країн (Палеарктики)»; 4) «Рослинний покрив степів Західного Казахстану (від р. Урал на заході до р. Улькаяк на сході), за якою створено карту ботаніко-географічного районування М. 1:2 500 000; 5) «Комплексне біологічне вивчення основних типів пасовищ і сінокосів МНР», що дало змогу уточнити ботаніко-географічні закономірності рослинності Монгольської Народної Республіки, роль окремих формацій у формуванні рослинного покриву [15, арк. 1–83].

Є.М. Лавренко був не кабінетним ученим, а польовим дослідником. У цей період він активно здійснював експедиційну діяльність, виявив талант організатора, керуючи великими творчими колективами, зокрема і міжнародними. Він здійснив низку поїздок Північним Кавказом, (1947, 1953, 1954, 1956 рр., околицями Кисловодська, Долиною нарзанів, Тебердою,

Баксанською ущелиною), за маршрутом Москва–Вороніж–Ворошиловград–Ростов-на-Дону–Ставрополь–Орджонікідзе–Тбілісі–Єреван (1948 р.), поїздки Ворошиловградською, Воронежською, Сталінградською, Астраханською областями (1949 р., у складі Комплексної наукової експедиції з питань полезахисного лісорозведення), Абхазькою АРСР (1949 р., Старі Гагри, Піцунда, Сухумі, оз. Ріца), Киргизькою РСР (1944–1945), Узбецькою РСР (1948, 1960, 1964 рр.), Таджикиською РСР (1948, 1953, 1961, 1965 рр.), Туркменською РСР (1964, 1968 рр.), Казахською РСР (1964 р.), Грузинською РСР (1969 р.), Ярославською, Московською, Калінінською областями (1967 р.) [84, арк. 158]. У 1948–1952 рр. Є.М. Лавренко керував геоботанічними роботами Комплексної експедиції АН СРСР з проблем полезахисного лісорозведення і створення стійкої кормової бази на півдні Європейської частини СРСР (Москва–Ленінград).

Дослідник брав активну участь в експедиціях, організованих Радою з вивчення продуктивних сил (РВПС) АН СРСР: у Центрально-Казахстанській (1936 р.), Європейській (1939 р., обстежено Ростовську, Ворошиловградську, Донецьку, Харківську, Воронежську, Липецьку, Тульську, Московську, Рязанську, Куйбишевську, Ульяновську області, Мордовську АРСР), Уральській (1940 р., обстежено Свердловську, Челябінську, Оренбурзьку області, Башкирську АРСР), Південно-Киргизькій (1944–1945 рр., досліджено південні схили Ферганського хребта). Важливі дослідження Є.М. Лавренко здійснив у Казахстані. У 1954–1955 рр. керував геоботанічними роботами Комплексної експедиції РВПС АН СРСР в районах освоєння цілинних і перелогових земель, під час якої обстежено степи і пустелі Центрального Казахстану, околиці оз. Зайсан, передгір'я Джунгарського Алатау, хребта Кетмень та ін. У 1957–1962 рр. керував експедиційними і стаціонарними дослідженнями біологічних комплексів районів нового освоєння в Казахстані, виконаними Ботанічним і Зоологічним інститутами АН СРСР (обстежені околиці за маршрутом Алма-Ата–Бетпак-Дала–Караганда; Алма-Ата–Жана-Арка) [16, арк. 164–179]. Ці експедиції сприяли встановленню вченим межі одиниць ботаніко-географічного районування світу.

Багато творчих сил і часу Є.М. Лавренко присвятив дослідженню природи Монголії. У 1950–1952 рр. він очолив Монгольську комплексну сільськогосподарську експедицію АН СРСР і Комітету наук МНР (Ленінград–Москва–Улан-Батор). Разом із тим у 1949–1951 рр. був членом учених рад Комплексної наукової експедиції з питань поєзакисного лісорозведення АН СРСР (Москва) та Монгольської комплексної сільськогосподарської експедиції АН СРСР (Москва). З 1969 р. – науковий керівник Спільної радянсько-монгольської комплексної біологічної експедиції (Ленінград–Москва–Улан-Батор). У 1986 р. Є.М. Лавренко звернувся до Президії Академії з проханням звільнити його від обов'язків керівника експедиції у зв'язку зі станом здоров'я, на його місце було призначено академіка В.Є. Соколова.

У ці роки Є.М. Лавренко опублікував важливі теоретичні розробки, які навіть випереджали ідеї майбутніх карт і стаціонарних робіт. Це розробки основ ботаніко-географічного районування (здебільшого на прикладі Палеартики), обговорення проблем класифікації вищих таксонів рослинності, типів вертикальної поясності рослинності в горах СРСР, вивчення і класифікація екобіоморф рослин.

Авторитетна думка академіка Є.М. Лавренка високо цінувалася у всьому Радянському Союзі та за кордоном. Підтвердженням цього є той факт, що вчений був членом численних товариств, наукових рад, комісій тощо. Науковець був обраний дійсним членом Московського товариства дослідників природи, брав участь у його нарадах упродовж 1943–1973 рр. та публікував результати своїх досліджень у друкованому органі товариства – «Бюлетень МОИП». У 1946 р. Є.М. Лавренко став членом Ученої ради Всесоюзного ботанічного товариства (Ленінград). Високо цінували досягнення вченого і колеги-географи: у 1947–1954 рр. – був членом Ученої ради Всесоюзного географічного товариства (Ленінград), а в 1948–1950 рр. – Ученої ради Інституту географії АН СРСР (Москва).

Є.М. Лавренко активно працював і в структурі Академії наук СРСР: у 1948 р. – член, а з 1969 р. – голова Експертної комісії АН СРСР з присудження

премії імені В.Л. Комарова (Москва). У 1950–1952 рр. входив до складу Монгольської комісії АН СРСР (Москва). У 1950–1955 рр. працював у РВПС АН СРСР (Москва), зокрема був головою Пасовищної комісії при РВПС АН СРСР (1955–1956), працював у Постійній комісії з освоєння пустельних і гірських пасовищ РВПС АН СРСР, де доповідав на теми: «Про збільшення виробництва вовни і м'яса шляхом освоєння пустельно-степових і пустельних пасовищ Казахстану», «Класифікація типів сінокосів і пасовищ Баранкульського району Ціліноградської області Казахської РСР» та ін. [16, арк. 46]. Є.М. Лавренко був членом наукових рад з проблем «Флора і рослинність, їх історичний розвиток, використання, реконструкція і збагачення (інтродукція)» АН СРСР (1958–1960), «Біологічні комплекси нових районів освоєння, їх раціональне використання і збагачення» АН СРСР (1958–1960), «Дослідження і перетворення природи для комплексного використання природних ресурсів» при Державному комітеті з координації науково-дослідних робіт Ради міністрів СРСР (1961–1963 рр., Москва), «Рослинний і тваринний світ як продуктивні сили природи і шляхи їх раціонального використання для народного господарства та охорони здоров'я» (заступник голови у 1961–1963 рр.), «Теоретичні основи ґрунтознавства» АН СРСР (1963–1969 рр.), «Біологічні основи раціонального використання, перетворення і охорони рослинного світу» АН СРСР (1963–1987 рр.), «Вивчення, комплексне використання та відтворення природних ресурсів» при Державному комітеті з координації науково-дослідних робіт Ради Міністрів СРСР (1964–1970 рр.), «Комплексне біогеоценологічне вивчення живої природи і наукові основи її раціонального освоєння і охорони» АН СРСР (з 1967 р. голова), «Вивчення навколишнього середовища людини і раціональне використання ресурсів біосфери» Державного комітету Ради міністрів СРСР з науки і техніки і Академії наук СРСР (1970–1987 рр.). У 1962–1971 рр. учений входив до складу Національного комітету радянських біологів при АН СРСР (Москва). З 1963 р. обраний членом Бюро Відділення загальної біології АН СРСР, де займався вирішенням проблем, пов'язаних з укладанням і

затвердженням планів редпідготовки та видання праць організацій, що входили до складу відділення [5, арк. 75].

Упродовж 1967–1975 рр. Є.М. Лавренка вважали найавторитетнішим ботаніком не тільки в СРСР, але і в Монголії та Китаї, де ще в 1959 р. вийшли у світ два томи його вибраних робіт китайською мовою [3, с. 135]. У 1963 р. вченого обрано президентом Всесоюзного ботанічного товариства, яке він очолював доти, доки стан здоров'я не завадив виконувати покладені на нього обов'язки. У 1973 р. його обрано почесним президентом товариства. Ці віхи творчої діяльності доводять зростання авторитету Є.М. Лавренка в наукових ботанічних колах.

Є.М. Лавренко виконував низку громадських та організаційних обов'язків: був заступником голови Ювілейного комітету з підготовки та здійснення заходів до 250-річчя Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова АН СРСР і 50-річчя Всесоюзного ботанічного товариства (1965), членом Радянського національного комітету з проведення Міжнародної біологічної програми (МБП) при АН СРСР (1965), членом Комісії з вивчення продуктивних і природних ресурсів при Президії АН СРСР (1967–1969), головою Комісії з наукової спадщини академіка В.М. Сукачова при Відділенні загальної біології АН СРСР (Москва-Ленінград), членом Оргкомітету з підготовки ювілейних заходів, присвячених 100-річчю від дня народження академіка В.Л. Комарова (1968–1969). У 1968 р. активну діяльність ученого було належним чином оцінено шляхом його обрання дійсним членом Академії наук СРСР за спеціальністю «Ботаніка» [5, арк. 70].

Він займався плідною редакційною діяльністю: як заступник головного редактора (1946–1958), член редколегії (1965–1987), виконувач обов'язків головного редактора (1966) та головний редактор (1967–1979) «Ботанического журнала»; член Президії редакційної колегії «Фізико-географічного атласу світу» (Москва) (1958–1964). У 1970–1987 рр. – консультант редколегій журналу «Доклады Академии наук СССР» і «Большой Советской энциклопедии» із загальних питань біогеоценології та фітоценології (Москва). Редагував

монографії співробітників лабораторії географії і картографії рослинності Ботанічного інституту [5, арк. 75].

Свої природоохоронні інтереси вчений продовжив розвивати і в союзному масштабі упродовж 1955–1961 рр. як члена, з 1958 р. – заступника голови Комісії з охорони природи АН СРСР (Москва) та члена Комісії із заповідників при Президії АН СРСР (1945–1964 рр.), де розробляв раціональну мережу заповідників СРСР, обґрунтовану біогеографічними даними, а також інструкції з охорони ботанічних об'єктів на основі багатого досвіду роботи ще у 1920-ті роки [17, арк. 127–143].

Надзвичайно активною була і міжнародна діяльність ученого. У 1954 р. він взяв участь у роботі VIII Міжнародного ботанічного конгресу (Париж), де зачитав доповідь «Степи Евроазиатской степной области, их география, динамика и история», висвітлив цю подію на сторінках «Ботанического журнала» та зробив огляд і аналіз французьких геоботанічних карт, представлених на заході [18, с. 944–947; 19, с. 144–153]. Того ж року долучився до Міжнародної ботаніко-географічної екскурсії Францією (Париж–Західні Піренеї–Ніцца) і західною тропічною Африкою (Гвінея і Малі). У 1956 р. Є.М. Лавренка відряджено до Австрії для участі в XI Міжнародній ботаніко-географічній екскурсії (Відень–Тіроль), на основі якої він опублікував кілька статей про рослинність австрійських Альп. Того ж року вчений відвідав Польщу (Закопане) для участі у роботі XXIX з'їзду Польського ботанічного товариства та участі в ботанічних екскурсіях (Татри, Ойцовська долина). У 1958 р. його відряджено до Китайської Народної Республіки для роботи в Ботанічному інституті Академії наук КНР. Діяльність Є.М. Лавренка в Монгольській Народній Республіці була визначальною для розвитку ботанічної науки у країні. У 1956 р. його відряджено в МНР для участі в обговоренні підготованого Комітетом наук МНР проблемно-тематичного плану науково-дослідних робіт у республіці на 1957–1960 рр. За активну роботу з надання допомоги в розвитку науки в Монгольській Народній Республіці Є.М. Лавренка нагороджено медалями МНР «Дружба» (1969 р.) та «50-річчя МНР» (1972 р. за плідну

співпрацю з вивчення природних ресурсів країни). З 1971 р. він входив до Комісії з питань наукового співробітництва АН СРСР і АН Монгольської Народної Республіки. У 1974 р. його обрано іноземним членом АН МНР [5, арк. 8].

Ім'я Є.М. Лавренка стало авторитетним на міжнародній арені: у 1958 р. його обрано почесним членом Болгарського ботанічного товариства, а у 1965 р. – членом-кореспондентом (*socius ab epistulis*) Фінського зоолого-ботанічного товариства «Vanamo». У 1968 р. він був членом Оргкомітету з підготовки Міжнародної конференції ЮНЕСКО з ресурсів біосфери (1968), а упродовж 1970–1972 рр. очолював Оргкомітет Міжнародного симпозіуму «Еколого-фізіологічні основи продуктивності екосистем аридної зони». У 1974 р. науковця обрано членом Фіто-географічного товариства Швеції. Він брав активну участь в організації та роботі важливої в історії радянської ботаніки події – XII Міжнародному ботанічному конгресі в Ленінграді (1975).

Плідна наукова діяльність Є.М. Лавренка, його активна участь у розвитку біологічних наук були оцінені керівництвом Академії наук СРСР та державними органами Радянського Союзу. Вченому двічі присуджено Президією АН СРСР премію імені В.Л. Комарова – у 1950 р. за участь у колективній роботі «Карта растительности Европейской части СССР» та у 1963 р. за монографію «Основные черты ботанической географии пустынь Евразии и Северной Африки». У 1953 р. Є.М. Лавренка нагороджено орденом Леніна за вислугу років і бездоганну роботу. У 1956 р. йому присуджено премію АН СРСР за колективну роботу «Геоботаническая карта СССР». У 1966 р. ученого нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради РРФСР за багаторічну успішну роботу в Ботанічному інституті імені В.Л. Комарова АН СРСР і у зв'язку з 250-річчям від дня заснування цього інституту. У 1970 р. його відзначено медаллю «За доблесну працю. В ознаменування 100-річчя від дня народження Володимира Ілліча Леніна» та орденом Леніна за заслуги в розвитку біологічної науки і у зв'язку з 70-річчям від дня народження. До ювілейних дат у 1975 р. нагороджено Орденом Жовтневої революції, а в 1980 р. – Орденом Трудового Червоного Прапора [5, арк. 16]. У 1986 р. ученого відмічено Почесною грамотою

Президії АН СРСР і Президії ЦК профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ як учасника Спільної радянсько-монгольської комплексної біологічної експедиції [5, арк. 108].

У 1970-ті роки Є.М. Лавренка вразила тяжка хвороба – він почав втрачати зір. До 1975 р. він ще редагував «Ботанический журнал», але поступово передавав академічні справи А.Л. Тахтаджяну, керівництво лабораторією – З.В. Карамішевій, а низку справ – Р.В. Камеліну. Для будь-якого вченого, який зберіг світлий розум і володіє величезним досвідом, сліпоту чи не найстрашніша плата за інтенсивну наукову діяльність, а для польового дослідника така доля вдвічі гірша. Наприкінці життя Є.М. Лавренко був оточений турботами супутниці його останнього десятиліття життя Т.К. Гордєєвої, деяких співробітників лабораторії рослинності аридної зони та лабораторії географії та картографії рослинності БІН АН СРСР. Завдяки їм він міг читати актуальні роботи, диктувати тексти, зокрема були записані його спогади про деякі етапи свого життя. Свою велику за обсягом та унікальну бібліотеку вчений передав Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного АН УРСР. У 1980 р. вийшов фундаментальний новий опис рослинності Східної Європи – монографія «Растительность европейской части СССР», де Є.М. Лавренко був редактором, а також автором низки розділів. В останні роки життя він написав кілька статей, редагував роботи з МНР про пустельно-степові, лісостепові і степові стаціонари та завершив разом зі своїми учнями монографію «Степи Евразии», що вийшла у світ після смерті Є.М. Лавренка [3, с. 136].

Таким чином, перехід до Ботанічного інституту АН СРСР забезпечив розширення масштабів геоботанічних досліджень Є.М. Лавренка. Завдяки авторитету, набутому ще за часів роботи в Україні, вчений посів належне місце серед радянських ботаніків. Можна стверджувати про вагоме значення геоботанічних досліджень та картографічних робіт Є.М. Лавренка для потреб Червоної армії. У цей період виявився його талант організатора та зацікавлення історією науки. Проаналізувавши документи різнопланового характеру, доходимо висновку, що 1946–1987 рр. були періодом творчого піднесення

Є.М. Лавренка, коли він зміг повністю реалізувати свій талант науковця, організатора, дослідника. Результати діяльності вченого цього періоду були належно оцінені керівництвом Академії наук СРСР, державними органами Радянського Союзу та світовим ботанічним товариством.

Список використаних джерел та літератури

1. Александрова В. Д., Карамышева З. В. Е. М. Лавренко : (к 70-летию со дня рождения и 50-летию научной деятельности). *Бот. журн.* 1970. Т. 55, № 5. С. 735–761.
2. Карамышева З. В. Евгению Михайловичу Лавренко 100 лет. *Степной бюлетьень*. Новосибирск : НИЦ ОИГГМ СО РАН, Издат. дом «Манускрипт», 2000. № 6. С. 49–51.
3. Камелин Р. В. Евгений Михайлович Лавренко (к 100-летию со дня рождения). *Бот. журн.* 2000. Т. 85, № 2. С. 129–137.
4. Евгений Михайлович Лавренко. Материалы к библиографии ученых СРСР. Москва : Наука, 1974. 111 с.
5. Личное дело Е. М. Лавренко // Научный архив БИН РАН.
6. Ильин М. М., Лавренко Е. М., Савич В. П. Ботанический институт им. В. Л. Комарова АН СССР в 1941 г. *Природа*. 1942. № 3–4. С. 94–98.
7. Лавренко Е. М. Степи СССР. *Растительность СССР*. Москва ; Ленинград : АН СССР, 1940. Т. 2. С. 1–265.
8. Лавренко Е. М. История флоры и растительности СССР по данным современного распространения растений. *Растительность СССР*. Москва ; Ленинград : АН СССР, 1938. Т. 1. С. 235–291.
9. Лавренко Е. М. О провинциальном расчленении Евразийской степной области. *Бот. журн.* 1942. Т. 27, № 6. С. 136–142.
10. Лавренко Е. М. О флорогенетических элементах и центрах развития флоры Евразийской степной области. (Предварительное сообщение). *Сов. бот.* 1942. № 1–3. С. 39–50.
11. Лавренко Е. М. Значение биогеохимических работ акад. Вернадского для познания растительного покрова Земли. *Природа*. 1945. № 5. С. 40–44.
12. Лавренко Е. М. Ботанико-географические исследования акад. В. Л. Комарова. *Природа*. 1944. № 5–6. С. 22–28.
13. Геоботаническое районирование СССР / под ред. Е. М. Лавренко. Москва ; Ленинград : АН СССР, 1947. 152 с.
14. Научный архив БИН РАН. Ф. 273. Оп. 11а. Д. 232. 28 л.
15. Научный архив БИН РАН. Ф. 273. Оп. 11 а. Д. 300. 83 л.
16. Санкт-Петербургский филиал Архива Российской академии наук. Ф. 996. Оп. 2. Д. № 61. 346 л.
17. Санкт-Петербургский филиал Архива Российской академии наук. Ф. 996. Оп. 4. Д. № 35. 316 л.
18. Лавренко Е. М. VIII Международный ботанический конгресс. (Общие сведения). *Бот. журн.* 1954. Т. 39, № 6. С. 944–947.

19. Лавренко Е. М. Обзор французских геоботанических карт, показанных на VIII Международном ботаническом конгрессе в Париже. *Бот. журн.* 1955. Т. 40, № 1. С. 144–153.

References

1. Aleksandrova, V. D. and Karamyisheva, Z. V. (1970). *E. M. Lavrenko : (k 70-letiyu so dnya rozhdeniya i 50-letiyu nauchnoy deyatelnosti)* [E. M. Lavrenko. On the occasion of the seventieth birthday and fiftieth anniversary of scientific activities]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 55, 5. 735–761. [in Russian].

2. Karamyisheva, Z. V. (2000). *Evgeniyu Mihaylovichu Lavrenko 100 let* [100 years of Evgeniyu Mihaylovichu Lavrenko]. *Stepnoy byuleten* [Steppe bulletin]. Novosibirsk : NITs OIGGM SO RAN, Izdatelskiy dom «Manuskript», 6. 49–51. [in Russian].

3. Kamelin, R. V. (2000). *Evgeniy Mihaylovich Lavrenko (k 100-letiya so dnya rozhdeniya)* [Evgeniy Mihaylovich Lavrenko (On the occasion of the centenary birthday)]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 85, 2. 129–137. [in Russian].

4. (1974). *Evgeniy Mihaylovich Lavrenko. Materialyi k bibliografii uchenyih SRSR* [Materials to the bibliography of scientists of USSR. Scientific archive. Personal file of E. M. Lavrenko]. Moscow : Nauka, 111. [in Russian].

5. *Lichnoe delo E. M. Lavrenko* [Personal business of E. M. Lavrenko]. *Nauchnyy arhiv BIN RAN* [Scientific Archive of the BIN RAS]. [in Russian].

6. Ilin, M. M., Lavrenko, E. M. and Savich, V. P. (1942). *Botanicheskiy institut im. V. L. Komarova AN SSSR v 1941 g.* [V. L. Komarov institute AS USSR in 1941]. *Priroda* [Nature]. 3–4, 94–98. [in Russian].

7. Lavrenko, E. M. (1940). *Stepi SSSR. Rastitelnost SSSR* [Steppes of USSR. Plants of USSR.]. T. 2. Moscow ; Leningrad : AN SSSR, 1–265. [in Russian].

8. Lavrenko, E. M. (1938). *Istoriya floryi p rastitelnosti SSSR po dannym sovremennogo rasprostraneniya rasteniy* [History of flora of USSR according to the data of modern distribution of plants]. *Rastitelnost SSSR* [Plants of USSR.]. Moscow ; Leningrad : AN SSSR, 1. 235–291. [in Russian].

9. Lavrenko, E. M. (1942). *O provintsialnom raschlenenii Evraziatskoy stepnoy oblasti* [About provintial partition of Eurasian steppe region]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 27, 6. 136–142. [in Russian].

10. Lavrenko, E. M. (1942). *O florogeneticheskikh elementah i tsentrah razvitiya floryi Evraziatskoy stepnoy oblasti. (Predvaritelnoe soobschenie)* [About floral and genetical elements and centers of development of flora in steppes of Eurasia]. *Sov. bot* [Soviet botany]. 1–3. 39–50. [in Russian].

11. Lavrenko, E. M. (1945). *Znachenie biogeohimicheskikh rabot akad. Vernadskogo dlya poznaniya rastitelnogo pokrova Zemli* [Significance of biogeochemical works of academician Vernadsky for learning of plant cover of Earth]. *Priroda* [Nature]. 5. 40–44. [in Russian].

12. Lavrenko, E. M. (1944). *Botaniko-geograficheskie issledovaniya akad. V. L. Komarova* [Botanacal and geographical studies of V.L. Komarov]. *Priroda* [Nature]. 5–6. 22–28. [in Russian].

13. (1947). *Geobotanicheskoe rayonirovanie SSSR* [Geobotanical zoning of USSR] / pod red. E. M. Lavrenko. Moscow ; Leningrad : AN SSSR, 152. [in Russian].
14. *Nauchnyiy arhiv BIN RAN* [Scientific Archive of the BIN RAS], f. 273, op. 11a, d. 232, 28 l. [in Russian].
15. *Nauchnyiy arhiv BIN RAN* [Scientific Archive of the BIN RAS], f. 273, op. 11a, d. 300, 83 l. [in Russian].
16. *Sankt-Peterburgskiy filial Arhiva Rossiyskoy akademii nauk* [St. Petersburg Branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences], f. 996, op. 2, d. 61, 346 l. [in Russian].
17. *Sankt-Peterburgskiy filial Arhiva Rossiyskoy akademii nauk* St. Petersburg Branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences], f. 996, op. 4, d. 35, 316 l. [in Russian].
18. Lavrenko, E. M. (1954). *VIII Mezhdunarodnyiy botanicheskiy kongress. (Obschie svedeniya)* [VIII international botanical congress. Review of French geobotanical maps]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 39, 6. 944–947. [in Russian].
19. Lavrenko, E. M. (1955). *Obzor frantsuzskih geobotanicheskikh kart, pokazannyih na VIII Mezhdunarodnom botanicheskom kongresse v Parizhe* [Review of geobotanical maps on the VIII international botanical congress.]. *Bot. zhurn.* [Botanical Journal]. 40, 1. 144–153. [in Russian].

Рецензент:

Коваленко Н.П., д.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 24.04.2018 р.